

LBRIS

We know
books

Steven Roger Fischer

CITITUL

a history of reading

ediția a II-a

traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok

paideia

București, 2023

Cuprins

Prefață.....	5
1. Martorul nemuritor.....	9
2. Limba apirusului.....	45
3. O lume a cititului.....	99
4. Lectura pe pergament.....	143
5. Pagina tipărită.....	205
6. „Conștiința universală”	253
7. Viitorul cititului.....	305
Referințe.....	345
Bibliografie selectivă.....	361
Mulțumiri pentru ilustrații.....	369

1. Martorul nemuritor

„Fii scrib! Creștează asta în inima ta
Astfel ca numele tău să poată trăi ca ale lor!
Sulul e mai bun ca piatra cioplită.
Un om a murit: trupul lui e țărână,
Și poporul lui a dispărut de pe pământ.
O carte e ceea ce face să fie amintit
În gura vorbitorului care-o citește.”¹

„ÎN GURA VORBITORULUI CARE-O CITEȘTE”, a intonat scribul egiptean care, în jurul anului 1300 î.Hr., a socotit că „a citi” însemna „a recita”. Pentru cea mai mare parte a istoriei scrise, cititul era vorbirea. Oamenii își dăduseră mai devreme seama că instrucțiunile, acordurile și scorurile verbale puteau fi denaturate, contestate sau uitate cu ușurință. Era nevoie de un martor aparte, un „martor nemuritor”, care ar putea reaminti cu voce tare cantitățile și mărfurile fără erori, care ar putea fi interogat oricând pentru a confirma verbal faptele și pentru a opri disputele. Astfel s-a născut scrisul, la o primă analiză, vocea umană s-a transformat în piatră. Când orașele-stat au devenit regate, nevoia de scris a crescut exponențial, necesitând forme din ce în ce mai complexe de documentare scrisă – de fiecare dată destinată citirii cu voce tare.

Cititul a fost întotdeauna diferit de scris. Scrisul prioritizează sunetul, deoarece cuvântul rostit trebuie transformat sau deconstruit în semn(e) reprezentativ(e). Cititul, pe de altă parte, prioritizează sensul.² Capacitatea de a citi are, de fapt, foarte puțin de-a face cu abilitatea de a scrie.

Ce este, atunci, cititul? Răspunsul nu este simplu, deoarece actul citirii este schimbător, nu desăvârșit. Conform celei mai moderne definiții generale, cititul este, desigur, capacitatea de a da sens simbolurilor scrise sau tipărite. Cititorul „folosește simbolurile pentru a ghida recuperarea informațiilor din memoria sa și apoi folosește aceste informații pentru a construi o interpretare plauzibilă a mesajului scriitorului.”³ Dar cititul nu a reprezentat întotdeauna asta. Inițial, a fost simpla aptitudine intelectuală de a extrage informații vizuale din orice sistem codificat și de a înțelege sensul respectiv. Mai târziu, a ajuns să semnifice aproape exclusiv înțelegerea unui text continuu de semne scrise de pe o suprafață gravată. Mai recent, a inclus extragerea informațiilor codificate de pe un ecran. Și, fără îndoială, definiția cititului va continua să se extindă în viitor deoarece, oricărei alte aptitudini intelectuale, este, de asemenea, o unitate de măsură al progresului umanității.

Asemenea celor cinci simțuri ale noastre, citirea implică ceva extraordinar de unic, precum va ilustra următorul paradox.⁴ Jones a învățat să citească literele grecești, dar încă nu a învățat limba greacă. Andropolis a crescut vorbind greacă, dar nu a învățat niciodată litere grecești. Într-o zi, Andropolis primește o scrisoare din Grecia și îl pune pe Jones să i-o citească. Jones poate rosti cu voce tare literele, dar nu le poate înțelege; Andropolis le poate înțelege, dar nu le poate rosti cu voce tare. În acest caz, cine citește de fapt? Răspunsul: amândoi împreună.

Cititul nu este doar atașarea sunetului la grafem, care apare doar la nivel elementar. Este implicat și înțelesul, și într-un mod fundamental. La un nivel superior de percepție, cititul poate avea singur un sens, fără să recurgă la sunet.

În asta se regăsește magia cititului.

Multiplele procese ale lecturii, așa cum a afirmat eminentul lingvist britanic, Roy Harris, „trebuie să fie în mod inevitabil corespunzătoare cu anumite scopuri culturale și să depindă de modurile de contrastare ale interpretării orale pe care o anumită cultură este posibil să le fi stabilit”.⁵ Prin urmare, ceea ce noi considerăm este „citiți” în trecut este, de obicei,

o comparație arbitrară bazată pe ce lectura înseamnă pentru noi astăzi. O asemenea judecată retrospectivă este invalidă pentru că, de-a lungul istoriei, citirea a însemnat diferite lucruri pentru multe popoare.

Originile sale sunt antice.

Cititul pare a fi asociat în mod superficial și eronat cu procese de observație precum vânatul, țesutul, fabricarea uneltelor, culegerea fructelor de pădure, recunoașterea feței și a genului și multe altele, prin care fluxul de date vizuale – formele, unitățile, tiparele, orientarea, secvențierea – este evaluat în grabă.

Specialiștii în comunicare recunosc cinci faze ale schimbului de informații: producerea, transmisia, recepția, stocarea și repetiția. Când scrierea este prezentă într-o societate, aceste cinci faze apar fie auditiv (cuiva îi este citit), precum în discursul rostit, fie vizual, încorporând simțul vederii (sau, în cazul oamenilor cu deficiențe de vedere, prin atingere). Citirea este deseori un proces sinestezic: însemnând că, deseori combină simțul vederii cu simțul auzului. Cu toate acestea, cel mai important este faptul că auzul este în mod obișnuit evitat, lectura bazându-se doar pe vedere (sau atingere).

În consecință, sunt obținute două teorii conflictuale despre citit. Prima teorie, susținută de cei care cred că citirea este un proces exclusiv lingvistic, observă cititul drept un proces fonologic (referitor la sistemul de sunete ale limbajului) liniar care se desfășoară literă cu literă, grupând elementele limbii în unități mai ușoare de înțeles, până în momentul în care se realizează enunțarea și apoi înțelegerea. A doua teorie, sprijinită de cei care consideră că lectura este un proces semantic vizual, susține că grafemul sau forma grafică – fie logogramă (semn grafic care înlocuiește un cuvânt), silabogramă (semn silabic) sau o combinație de litere (semne într-un sistem alfabetice) – dă sens fără nevoia de a recurge la limbă. Cuvinte și fraze întregi, chiar și propoziții scurte, pot fi citite „dintr-o singură mișcare”, susțin promotorii acestei teorii; nu trebuie deconstruite în litere pronunțate individual.

Cu toate acestea, ambele teorii sunt corecte în sensul că fiecare abordează un nivel diferit de abilitate și/sau activitate de lectură. Acesta însemnând că, citirea elementară este într-adevăr un proces fonologic liniar, în timp ce citirea fluentă este un proces semantic vizual.

Alții au susținut că lecturile istorice timpurii, în special, au fost o „chestiune de a auzi scrierea cuneiformă, adică de a halucina la vederea

simbolurilor sub formă de imagini, mai degrabă decât de la citirea, după definiția noastră, a silabelor”.⁶ Totuși, această teorie a „halucinației auditive” sfidează atât dovezile de laborator, cât și istoria cunoscută a scrisului: atât „urechea”, cât și „ochiul” necesită o recunoaștere egală a oricărei teorii despre citirea timpurie. Acest lucru se datorează faptului că actul este în realitate un proces cerebral extrem de complex, pe mai multe niveluri, care necesită simultan elemente fundamentale și unități de ordin superior. Învățarea cititului pare a fi, cu siguranță, o activitate separată de citirea fluentă. Dar, deoarece citirea fluentă necesită frecvent recurgerea la stratageme de învățare – atunci când citești un cuvânt necunoscut sau străin, sau un scris de mână, tipar, scenariu sau întreg sistem de scriere diferit –, la fel și învățarea cititului necesită la rândul ei recurgerea la stratageme vizuale avansate pentru interiorizarea tiparelor.

În acest fel, aparent, două tipuri de citire au fost obținute: citirea literală sau mediată (învățarea) și citirea vizuală sau imediată (fluentă). Fiecare persoană începe cu citirea mediată, atribuind un sunet unui semn. Cei mai mulți elevi progresează apoi către citirea imediată, atribuind în mod direct un sens semnului, apoi avansează la grupări de semne mai mari (propoziții scurte sau chiar fraze). După mai multe expuneri la un cuvânt sau o combinație de semne, un cititor ajunge să stabilească o legătură directă între semn și sens, ocolind cu totul sunetul. Doar acest lucru explică majoritatea lucrurilor pe care le întâlnim la citirea fluentă în rândul adulților.

Persoanele care citesc frecvent devin întotdeauna cititori fluenți, care apoi minimizează sunetul și maximizează sensul.

Din pricina lipsei textelor lungi și a unui public care să citească, citirea, cum o cunoaștem astăzi, nu a existat înainte de Antichitatea clasică. Cei mai vechi cititori au observat bețele crestate sau socotelile dictate, oralul devenit vizibil. Foarte puțini oameni au avut motive să învețe să citească: doar cei care au dorit să verifice un calcul, să verifice o etichetă sau să identifice marca unui proprietar. În timp, recitatorii scribilor au intonat registrele de procese, scrisori, documente legale, imnurile de mulțumire și dedicațiile. Arhivele mari de lut și papyrus din Antichitate au apărut în cele din urmă, cu toate că au apărut întâi pentru a supraveghea și a autentifica calculele și contractele și pentru a stimula memoria celor care au reamintit marile istorisiri orale.

În primele sale milenii, „martorul nemuritor” a fost întruparea cuvântului rostit.

Primii cititori

Cu cât privim mai departe în trecut, cu atât mai dificilă devine noțiunea cititului.⁷ Sistemele de înregistrare primitive cuprindeau coduri cunoscute doar de un grup mic de practicanți. Pentru majoritatea oamenilor, „literatura” antică cuprindea doar ceea ce putea fi învățat pe de rost.

Citirea și scrisul nu au existat ca domenii de activitate autonome. Erau anexe minime ale vorbirii. Ambiguitatea era din abundență. Descifrarea mnemonicelor (tehnici de memorare) și a graficelor (afișaje picturale) poate fi, de asemenea, privită ca „citire”, deși într-un sens primitiv.⁸ Atât neanderthalienii, cât și *Homo sapiens* timpurii citeau creștăturile de pe oase care semnalau ceva important pentru aceștia – poate scorul unui joc, zilele sau fazele lunii. Și picturile rupestre au fost „citite”, acestea conținând informații semnificative, precum povestirile grafice. Triburile primitive citeau mesaje ilustrate lungi de pe scoarța sau pielea care puteau reda detalii deosebite. În multe societăți din trecut răboajele erau utilizate pentru calcule. Semnalele utilizate permiteau mesajelor simbolice să fie citite de la distanță: steagurile, fumul, reflexiile pe metale lustruite și alte instrumente. Incașii citeau modelele de noduri ale quipus-urilor, codificate prin culori, pentru a ține evidența tranzacțiilor comerciale complexe. Polinezienii antici citeau înregistrările realizate prin șiruri de noduri și creștături pentru a-și comemora generațiile trecute. Toate aceste tipuri de „citire” implicau coduri prestabilite. Au transmis o semnificație cunoscută – fie o acțiune (precum în picturile rupestre), fie o valoare numerică (precum în cazul scorurilor și al nodurilor) sau un nume (precum în cazul creștăturilor și al corzilor) – fără a îndeplini criteriile pentru scrierea completă.

În sensul său general, scrisul este „secvențierea simbolurilor standardizate (caractere, semne sau componente ale semnelor) cu scopul reproducerii grafice parțiale sau întregi a vorbirii umane, a gândirii și a altor lucruri”.⁹ Pentru că aceasta este o definiție limitativă a ceea ce sfidează limitele, minunea scrisului, s-ar putea să fie de preferat utilizarea „scrierii

complete” în schimbul unui model de lucru, înțelegând acest lucru pentru a cuprinde îndeplinirea a trei criterii specifice:

- Scrierea completă trebuie să aibă drept scop comunicarea;
- Scrierea completă trebuie să conțină semne grafice artificiale pe o suprafață durabilă sau electronică;
- Scrierea completă trebuie să utilizeze semne care se raportează în mod convențional la articularea vorbirii (aranjamentul sistematic al sunetelor vocale semnificative) sau la programarea electronică într-un fel, astfel încât să se realizeze comunicarea.

Scrierea completă a parcurs un drum lung.

De mii de ani oamenii au folosit semnele simbolice pentru a înregistra cantități: cinci pietricele pentru cinci oi, de exemplu, fiecare pietricică fiind „citită” ca o oaie. Cu zece mii de ani în urmă, poporul azilian din Franța vopsea cruci, dungi și alte modele pe pietre pentru a fi citite ca un cod pentru ceva, sensul lor fiind pierdut acum. Jetoane mici de lut sau suprafețe cu diferite forme geometrice, linii, cruci, cercuri și alte modele au fost citite timp de vreo opt mii de ani în Orientul Mijlociu într-un sistem slab dezvoltat de contabilitate, fiecare jeton reprezentând unul dintre mărfurile date, modelul său identificând tipul mărfii.

În timp, astfel de suprafețe de lut din Mesopotamia au fost închise în „plicuri” de lut speciale, numite *bullæ*, pe exteriorul cărora se găsea același model simbolic pentru a identifica marfa dintr-o privire; de asemenea, pe suprafața lui era o secvență de puncte sau linii care indica o anumită cantitate. În cele din urmă, tăblițele de lut au ținut evidența în mod similar, utilizând și ele simboluri grafice pentru a reprezenta aceasta și alte elemente. Pe parcursul timpului, pictogramele au devenit standardizate și abstracte, dar și-au păstrat valoarea fonetică. O schimbare de paradigmă a avut loc atunci când scribii sumerieni au început să utilizeze fonetica sistematică, adică au coordonat sistematic sunete și simboluri (inclusiv pictograme) pentru a crea „semnele” unui sistem de scriere. Un model nu mai reprezenta marfa reală, cum ar fi o oaie, ci o valoare sonoră specifică.

Exploatarea conștientă a fonograficului în pictografic, realizată de către sumerieni, a fost cea care a transformat scrierea incompletă în scriere completă. Cititul sub adevărata sa formă a apărut atunci când o persoană a început să interpreteze un semn doar pentru valoarea sa, în cadrul unui

sistem standardizat de semne limitate. Acum puteau fi redacte texte întregi, nu doar cuvinte izolate, însemnând că cititul nu mai era un transfer unu la unu (obiect la cuvânt), ci o secvențiere logică a sunetelor pentru a recrea limbajul uman natural. În locul citirii imaginilor, acum se citește limba.

Cele trei criterii pentru scrierea completă erau acum îndeplinite.

Semnul a devenit sunet – eliberat de referentul său extern – în Mesopotamia, în urmă cu 6000-6700 de ani. Ideea s-a răspândit repede, spre vest de Nil și est de Platoul iranian și chiar până la populațiile de pe fluviul Indus, unde limbile diferite și nevoile sociale diferite necesitau alte expresii grafice. Scrisul a fost recunoscut pretutindeni ca instrument neprețuit pentru acumularea și stocarea informațiilor: facilita gestionarea conturilor financiare, stocarea materialelor și transportul și prin intermediul lui au fost păstrate nume, date și denumiri ale locurilor mai bine decât memoria umană ar fi putut să le păstreze vreodată. Toată „lectura” timpurie implică recunoașterea codului foarte simplu și a fost invariabil orientată spre sarcini.

Mesopotamia

Lectura a rămas mult timp un instrument primitiv în Mesopotamia. Primii cititori activi din lume au văzut doar un schelet de text gol (nume, marfă, sumă), al cărui control a servit la consolidarea oligarhiei. Scrierea sumeriană s-a dezvoltat „nu pentru a reproduce un discurs vorbit preexistent, ci pentru a memora informații concrete”.¹⁰ Acest lucru a dus, într-un timp scurt, la clasificarea realității în liste utile alcătuite din substantive (nume proprii și mărfuri), adjective (calități), verbe (acțiuni) și numere aranjate în coloane ușoare de înțeles, ele însele purtând sens prin orientarea lor. „Cititul” presupunea asamblarea logică a fărâmelor de informații conectate între ele, nu reconstituirea vorbirii articulate. Deși primele lecturi au fost probabil a scrierii incomplete, acestea au fost totuși „lecturi complete”. Spre deosebire de scriere, cititul nu este legat de limbă: cititul este mai ales vizual (nu oral) și conceptual (nu lingvistic).

În timp ce Egiptul și-a codificat semnele hieroglifice și hieratice timpuriu, și, prin urmare, și-a fosilizat sistemul de scriere, sumerienii au

menținut un inventar liber și lejer cuprinzând aproximativ o mie opt sute de pictograme și simboluri timp de câteva secole.¹¹ A avut loc simplificarea și convenționalizarea și până la 2700-2350 î.Hr., cu tăblițele din Shuruppak, inventarul a fost redus la aproximativ opt sute de componente, cu o utilizare mai mare a scrierii în linii de text. În 2500 î.Hr., aproximativ, aproape toate elementele grafice din sistemul de scrierea al sumerienilor au devenit sunete. Până în 2000 î.Hr., numai aproximativ 570 de logograme erau utilizate zilnic.¹²

Adânciturile în formă de cuie, cuneiformele, înlocuiseră pictogramele de mai devreme, acestea fiind acum imprimate în lut moale cu un vârf de trestie (un instrument de scris cu vârful ascuțit). Acestea au devenit stilizate, pierzându-și în cele din urmă identificabilitatea. De cele mai multe ori, în Mesopotamia s-a citit această scriere cuneiformă, sau în formă de cuie, în lut, cu toate că cuneiformele au fost, de asemenea, săpate în piatră și inscripționate în ceară, fildeș, metal și chiar și sticlă. Cuneiformele scrise cu cerneală pe papirus, așa cum obișnuiau să scrie scribii din Egipt, erau foarte rare. Mesopotamienii citeau, prin urmare, în primul rând o „literatură în lut”. Din această cauză, actul fizic al cititului era frecvent problematic: pentru a rămâne ușoare de mână, tăblițele de lut trebuiau să fie de dimensiunea unei palme, fiind necesară scrierea textelor în miniatură.

„A citi” în limba sumeriană era *šita* (*šit*, *šid*, *šed*), care însemna și „a număra, a calcula, a considera, a memora, a recita, a citi cu voce tare”. Foarte puține persoane din Mesopotamia au putut obține vreodată această capacitate. În Ur, cea mai mare metropolă din regiune, cu o populație de aproximativ 12.000 de persoane, doar o mică proporție din populație – poate o persoană dintr-o sută, cel mult din 120 – putea citi și scrie, în jurul anului 2000 î.Hr. Din 1850 și până în 1550 î.Hr., orașul-stat babilonian Sippar, cu aproximativ 10.000 de locuitori, a găzduit doar 185 de așa-numiți „scribi” (adică persoane oficiale care scriau pe tăblițe), dintre care zece au fost femei.¹³ Din aceste statistici și din altele similare reiese că nu mai mult de câțiva zeci de alfabetizați erau în viață într-o anumită perioadă în orașele-state ale Mesopotamiei.

Cu excepția cazului în care era una dintre acele ediții literare rare, de dimensiunile unei palme, cu textul în miniatură, tăblița de lut era un instrument mare și greoi, destul de prost adaptat pentru a citi cu degetul, fără

grabă. Din eșecul aproape universal al scribilor mesopotamieni de a elabora o literatură mai prietenoasă cu utilizatorul, se poate deduce că lectura a fost predominant o activitate comercială. Adică nu a fost o activitate comercială solitară, plăcută sau tăcută, ci publică, solicitantă și zgomotoasă. Cuvântul scris servea foarte des pur și simplu pentru a determina recuperarea unui text mai devreme învățat pe de rost. Toată literatura mesopotamiană, chiar și cea scrisă, era publică și orală. Scrisul era încă un mijloc pentru atingerea unui scop, spectacolul public, o tradiție care se întinde pe zeci de mii de ani, însă încă nu era un scop în sine: confruntarea solitară cu cuvântul scris.

Tăblițele „vorbeau” pentru cei ale căror sigilii erau imprimate pe ei. Judecătorii din Babilon, de exemplu, puteau vorbi despre conținutul unei tăblițe cu „gura” acesteia, putând afirma public că au „auzit” tableta (într-un fel foarte similar cu modul în care judecătorii de astăzi se raportează la o declarație scrisă sau orală dată sub prestarea de jurământ).¹⁴ Nu exista nici o contestare, nici o provocare a martorilor prezenți; negarea sigiliului unei persoane aducea cu sine o pedeapsă severă. Vocea scrisă era vocea reală.

Literatura orală și literatura scrisă erau una și aceeași.

Până în jurul anului 2500 î.Hr., sau cu trei sute de ani după ce akkadienii semitici din est au invadat Sumerul și au câștigat putere, scrierea cuneiformă era completă și capabilă să transmită orice gând în limba sumeriană, pe care akkadienii au continuat să o folosească (precum mai târziu europenii au utilizat greaca și latina clasică). Construirea, prin convenție, a unui abecedar era esențială în acest proces. Acesta este un inventar al semnelor sistematice utilizate doar pentru valoarea sonoră a silabelor: *ti, mu, sa* și așa mai departe.¹⁵ În acest sistem, care putea fi învățat, cititorul recitator sumero-akkadian a declamat apoi valoarea literaturii sale „native”.

Între 550 î.Hr. și 350 î.Hr. și scribii din Imperiul Persan au utilizat scrierea cuneiformă, dar pentru a reda limba lor indo-europeană cu aproximativ 40 de semne atât cu valori silabice (ka), cât și fonetice (/k/).¹⁶ Scrierea persană veche se regăsește într-un număr redus de inscripții regale, cea mai lungă și cea mai importantă fiind inscripția monumentală de la Behistun, din vestul Iranului, care descrie cuceririle lui Darius I (cca 550-486 î.Hr.):

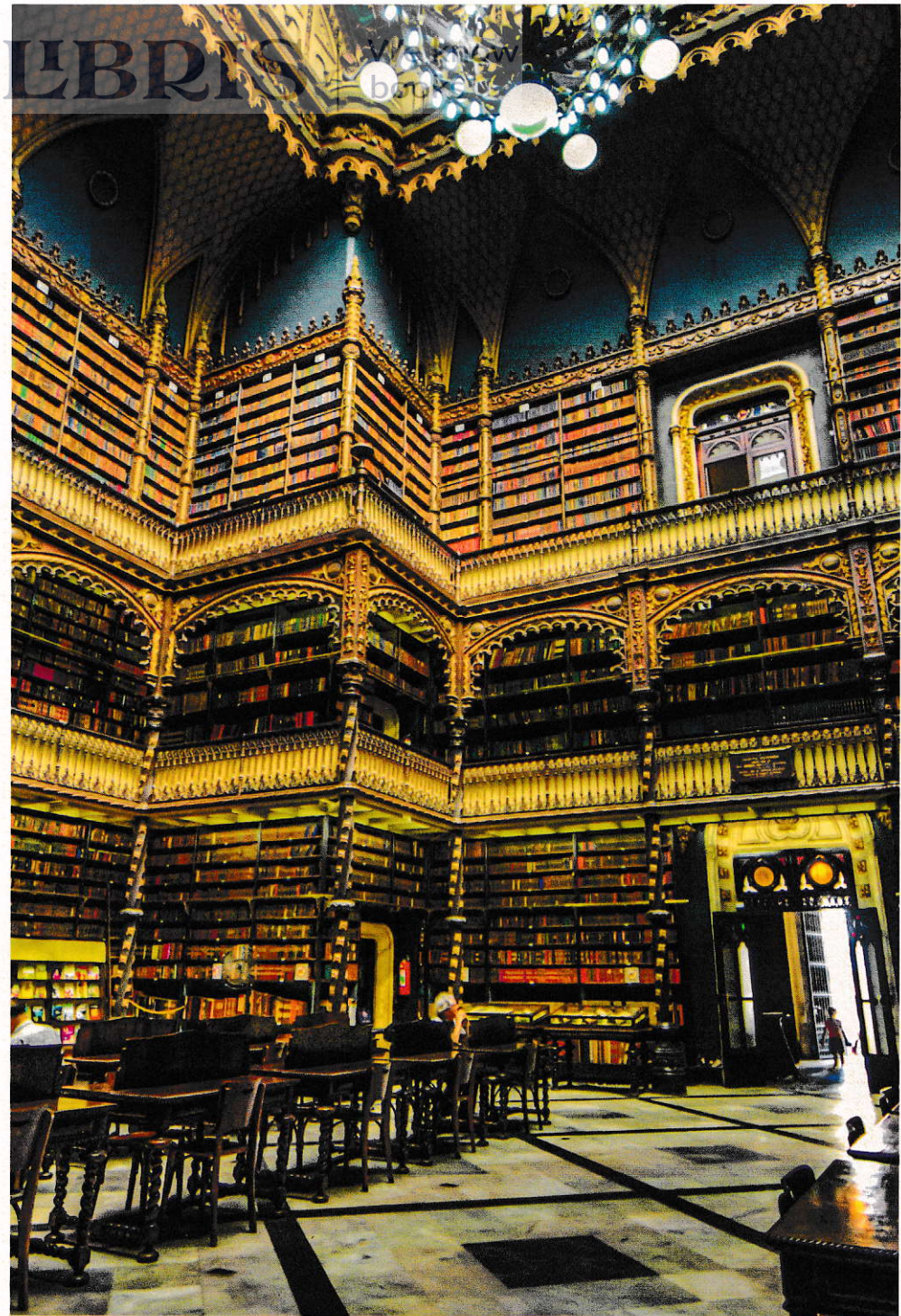
Biblioteca Mănăstirii Admont,

Admont, Austria

Biblioteca este una dintre cele mai mari creații ale barocului european târziu.

În cadrul său sunt prezente diferite genuri artistice (arhitectură, fresce, sculpturi, manuscrise și lucrări tipărite) care se reunesc pentru a forma un întreg impresionant.

Este un depozit de cunoștințe culese de-a lungul secolelor.

LIBRARY

b

**În interiorul camerei principale a
Real Gabinete Português de Leitura
din Rio de Janeiro,
Brazilia**

Deschisă publicului din 1900,
biblioteca Cabinetului Regal are cea
mai mare colecție de lucrări
portugheze în afara Portugaliei.
Printre cele 350.000 de volume, atât
naționale, cât și străine, sunt lucrări
rare. În fiecare an, primește
aproximativ șase mii de titluri din
Portugalia.